

BUCIN MIHAELA

Egy román tánc és hiedelem: CALUSUL (a Kalus)

NEMZETISÉGI INTÉZET

román népi tánc, pünkösdi, balkáni népek, csángók, Codex Caioni

E dolgozat középpontjában a „Călușul” elnevezésű román népi szokás áll és ennek eredetéhez és szerepéhez kötődő elméletek, melyek megfogalmazódtak az idők folyamán. A „Călușul” egy jellegzetes elemekből álló férfítánc, mely jellegzetes zenére általában évente egyszer kerül előadásra. Előadása egy vallásos ünnephez kötődik, leggyakrabban a pünkösdhöz, de egyes területeken az újévkor kerül bemutatásra. Az ok, amiért ezt a témát választottam az az, hogy 2006. november 24-én a „Călușul” népi szokást bejegyezték a Masterpieces of the Oral and Intangible Heritages of Humanity Világörökség névsorába, melyet az UNESCO szervezete hagyott jóvá. A tavaly bejegyzett műalkotások között szerepel még a Ramlila, a „Ramayana” hagyományos megjelenítése (Indiából); a Kabuki színművészet (Japánból); a Samba de Ronda tánc (Braziliából). A valóságban ez azt jelenti, hogy a román állam köteles a következő öt évben évente 50.000 euróval támogatni a călușari csoportokat, annak érdekében, hogy elősegítse e népi szokás fennmaradását azokban a közösségekben, ahol ez még nem halt ki.

Ez a népszokás, melynek meghatározó eleme a tánc, lett a mai Románia egyik jelképe. Technikailag a legnehezebb román néptánc, verbuno és „legényes,” jellegű. Csak a kiválasztott (páratlan számú) férfiak táncolják, évente adott napokon, általában pünkösdkor. A legjobb táncos a vezető (vataf), ez a tisztség sokszor apáról fiúra száll. Ő választja ki a táncosokat és irányít. A tánc jellegzetes viselete (a Havasalföldön) gazdagon díszített fekete kalap, bojtokkal díszített bot, szöttes öv a derék körül és Szent András-kereszt alakban a felsőtesten, lábszárvédő és bocskorra erősített vassarkantyú.

A Căluș típusú tánc Romániában és a Dunától délre eső területeken van elterjedve a román, aromán és meglenoromán közösségekben. Ismerik a szerbiai és bulgáriai vlahok is. Az etnikai interferencia területeken a szokást a bolgárok is átvették, ugyanakkor e rituális tánc változatai Makedóniában is ismertek Rusalii néven.

A tánc eredetét illetően több elmélet is megfogalmazódott. Ezek közül az egyik a latin eredetre helyezi a hangsúlyt, és ennek keretében négy hipotézis merül fel. Az első szerint a Călușar tánc a rómaiak egy koreografált rituális táncából ered, melyet a Mars isten és a hős Herkules 12 papja, eredeti megnevezésük szerint Sali, végzett el május idusán. Egyes nyelvészek szerint a călușari elnevezés a „Colissali” szóból ered, mely a papok egy másik elnevezése. Ez az elmélet a román felvilágosodás időszakában terjedt el, amikor az erdélyi görögkatolikus románok egyre nagyobb mértékben hangsúlyozták népük és nyelvük latin eredetét.

A második hipotézis, melyet Ion Heliade Rădulescu havasalföldi író karolt fel, a romantika irányzatához kapcsolódik. Eszerint a Căluș eredete a szabin mítoszra vezethető vissza, kiemelve a Romulus vezér által vezetett rómaiaknak a szabin nők elrablása allergórikus koreográfiájához való hasonlatát.

A harmadik hipotézis szerint a căluș alapját a rómaiak Rosalia nevű ünnepe adja, mely jellegzetes megjelenésű közé tartozik a fegyverforgatást ábrázoló tánc, mint a Napisten kultuszának kifejezése.

Végül a negyedik feltételezés szerint a călușar csoportok eredetét egy *collusium* elnevezésű szakrális férfítársaság nevéhez köti.

Létezik még két másik elmélet is, melyek szerint a călușar tánc görög eredetű. Ezek közül az egyik a Rhea istennőnek szentelt rituális táncra utal, melyet krétai papok hajtottak végre. A mások elmélet szerint a szoban forgó călușar tánc a *vándor papok*, Démétér termékenység-i istennőnek szentelt táncából alakult ki.

Más elméletek szerint a Căluș tánc eredete a római kor előtti időszakba keresendő, éspedig a trák kultúrában. Xenophonész az időszámításunk előtt V. században írt Anabis című művében leírja a trákok „Colavrimos” nevű táncát, mint egy harcias, napkultuszhoz kötődő rituálét, melynek játékos, gyógyító, harci és kathartikus vonatkozásait is említi. A táncot előadó férfiak egyik kelléke a bot, mely a călușar csoportoknál is jellegzetes elem.

A cseh származású Zdenyék Ványa egy 1992-ben német nyelven megjelent munkájában érdekes dolgot ír meg a *rusalii* és *kalusari* szavakról: óbolgár és macedón eredetűnek mondja ezeket, jelentésük: transzban táncoló személyek (tulajdonképpen: sámánok), akik gyógyítottak és jósltak, főképpen pünkösdi éjjelén.

Figyelembe véve a táncosok viseletét és a tánc egyes lépéseit, mozdulatait, a Căluș elnevezést asszociálták a *cal* szóval is, melynek román jelentése ló, a latin *cabalus*ból. Egyes területeken a táncosok kalapját hosszú, színes szalagok díszítik, melyek a ló sörényéhez hasonlíthatóak, lábszárakra csengő van erősítve, és a felsőtestet viseletét átíróan elhelyezett, egymást keresztező széles pántok egészítik ki, melyek a hátra emlékeztetnek. Más feltételezések szerint viszont a kalusarinak talán a falu szépei megnevezés felelhetne meg, mivel *kalosz* görögül *szépet* jelent. Ugyanakkor, a pünkösdi természet feletti lények, a lele, a tündérek, melyek megnevezése szláv nyelven *Rusolky*, fordításban ugyancsak „*Frumoasele*”, azaz „a Szépek”-ként kerülnek említésre.

Létezik még egy másik elmélet, mely szerint a căluș tánc Nyugat-Európa egyes kikötője területeiről ismert rituális *morris*-tánc egy keleti, balkáni, illetve román változata. A *morris dance* egy angol csoportosan előadott néptánc, mely alapját egy ritmikusan ismétlődő lépés adja, ami egy sorozat koreográfiát mozdulattal egészül ki. A táncosok kellékeket használnak, mint például botok, kardok, pipák vagy kendők. Léteznek angolai feljegyzések, melyek már 1448-ban megemlítik a *morris* táncot. Hasonló elnevezésű és hasonló elemekből álló táncokat említenek az írások a reneszánsz korából francia, olasz, német, horvát és spanyol területeken. Az elnevezés eredete nem tisztázott, területeken, de a leginkább elfogadott elmélet ezzel kapcsolatban az, hogy az eredeti elnevezés *moorish dance* volt, mór tánc, mely Franciaországban *morisques*, Németországban *moriskentanz*, Horvátországban *moreška*, Olaszországban és Spanyolországban *moresco* formákat viselte, majd ezekből alakult ki a *morris dance* mai forma. Egy másik, egyszerűbb magyarázat szerint a "Morris" elnevezés a latin "Moris," szóból ered, melynek jelentése "ilyen a szokás". A Horvátországban előadott *moreška* táncról azt tartják, hogy ez a mórok és keresztények közötti harcot idézi fel. Főként Korčula szigeten adják elő, és jelenleg egy jelentős turisztikai vonzerővel rendelkező igen fontos identitászimbólumként tartják számon. A feltételezések szerint Sziciliából származik, és Korčula szigetére Velencén és Dubrovnikon át jutott el.

Ahogy említettem, a román közösségekben a *Călușar* táncot pünkösdkor adják elő, mivel ez egy negatív töltetű időszak mind a román, mind a balkáni hiedelemvilágban. A kedvezőtlen jelleget az úgynevezett lele, magyar fordításban, ök, más néven *Frumoasele*, a Csodaszépek, a szlávoknál *Rusalky*, rossz tündérek idézik elő, melyek furcsa testi és pszichés betegségeket okozhatnak, embereknél és állatoknál. Nem egy orvosok által, sem a kuruzslók által gyógyítható betegségről van szó, hanem inkább egy hipnotikus transzállapotra hasonlít, melynek csak a calusari tánc mágikus ereje tud véget vetni. Tehát, a tánc egy apotropikus hatású ritus. A calusari táncosok egy testvériséget alkotnak, egy zárt közösséget, melyet eskü köt. Az esküt egy zászló előtt teszik, a zászló több varázserejű elemből áll: zöld fokhagyma, bazsalikom, üröm, fehér zsebkendő. A legtöbb helyen, a calustáncosok házasságba lépnek. Az előkészületek és a tánc ideje alatt enyhén fogadalmat tesznek, régebben a calusarok együtt laktak, éjjel sem mentek haza a családjukhoz. Néhány évtizede a moldovai táncosok a templom eresze alatt aludtak, ez volt az a hely, ahol a rossz szellemek nem jártak.

A hiedelem első részletes leírása latin nyelven a „*Descriptio Moldaviae*”, Dimitrie Cantemir moldovai fejedelem által 1716-ban kiadott történelmi műben található meg. Idézem: „...ha egy Kalusari csoport az útján találkozik egy másikkal, a két csapat meg kell vívjon egymással. A vesztesek utat engednek a győzteseknek és kötelességük, hogy 9 éven át alsórendűnek vallják magukat a győztes csapattal szemben. Ha egy ilyen harcban valaki meghalt, nincs bírósági eljárás, a tett nem esik a büntető törvény hatálya alá”.

A 19. században a kalus-ról szóló feljegyzések szaporodnak: Gegő Elek, erdélyi ferences szerzetes, egyházi szónok, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja az első magyar néprajzos, aki említi a Calus-t. Az információit valószínűleg Cantemir latin nyelvű írásából vette. A következőket írja: „Van a' moldvai oláhoknak még egy babonás nemű tánczok, mellyben a' feletlen számból álló ifjak (*kalucsénii*) asszonyi öltözetben 's álarczban jelennek meg ...”. 1852-ben, Ferenc József császár utat tett Erdélybe és, ahogy a források említik, Nagyszében Ligetében egy Kalusár csoport előadta a virtuóz román táncot a császár tiszteletére.

A legérdekesebb szereplője a Kalusár csoportnak a Mutul (Kuka). Ő a sámán szerepét játssza, ő fogadja a kalusárok hűségesküjét. A Kuka cafrangos, ríktó, esetlen ruházatot visel, néha női ruhába öltözik. Álarcot visel, vagy erősen be van kenve az arca, hogy ne legyen felismerhető. A tarisznyájában vagy a ruhái alatt, a derekához kötve egy hatalmas fából készült falosz rejteget. Kezében Mutul egy primitív fegyvert: papalost, íjat, baltát vagy ostort lóbál. Kuka nem beszél, hanem artikulatlan hangokat ad, és bármit megtehet, amit akar: nem fogad szót a táncosnő vezetőjének, kedve szerint csatlakozik vagy kiszáll a táncból, zavarja a többi táncost, majd megveri őket kardjával, megcsókolja a lányokat és az asszonyokat. Az egyetlen dolog, ami szigorúan tilos a Kuka számára, a beszéd. A tilalom hetekig tart, amíg az előkészületek, a táncpróbák és a pünkösdi ünnepe véget nem ér. A Kuka kitűnő táncos, akrobata és színész kell legyen, mivel a feladatai nagyon

összetettek: fára mászik, kézen állva vagy háztetőkön táncol. Havasalföld egyes területein a Kukát a Kalus gidájának hívják. Arcán szőrével kifelé fordított kecskebunda álarcot, fején gidabunda kucsmát és kecskeszakállat visel. Egy ilyen Kuka szerepkör látványa más álarcos táncokra, szokásokra emlékeztet, mint pl.: a Turka, busójárás, hétfalusi csángó Borica.

Erdélyben és Bánátban a Kalus tánc egyre inkább nemzeti identitászimbólummá alakult át. 1855-ben, Iacob Mureșan és Stefan Emilian által vezetett csoport, népi táncokat gyűjtött Erdélyben, köztük a Kalust is. Azért, hogy a táncnak legyen egy polgári formája is, amely nemzeti fesztiválok alkalmával színpadra vihető, egyszerűsítették az eredeti tánclépéseket, és az eredeti apotropaikus célja marginalizálódott. Viszont egy igazi táncmozgalom született, amelynek az élén az ún. brassói *Cete de Juni* (ifjú legénycsapatok) voltak. Ebben az új és nem igazából tradicionális formában, a Kalus visszakerült a falvakba, azokra a területekre is, ahonnan száz éve kihalt, és csak látens formában létezett. Így történhetett ez a két magyarországi román közösség esetében is: Battonyán és Magyarcsanakon.

A kommunizmus idején, ahogy várható, a Kalus is egy száműzött műfaj lett. Még a színpadi változatot is kiszorították a kulturális életből. Amíg valakinek támadt egy ötlete: egy Kalusari csapat létrehozása Scornicești-en. Ez Nicolae Ceaușescu szülőfaluja, csak hogy ebben az ulténiai falucskában azelőtt soha nem létezett Kalusari csapat, mivel szegény falu volt. Így mindig más falvakból érkeztek ide táncosok pünkösdi idejében. A román államfő törzsi, primitív érzelmeinek megnyilvánulása nem késett. Mivel mindig büszke akart lenni szülőfalujára, Ceaușescu elfelejtette, hogy ez a tánc egy elítélt létforma maradványa. Sok pénz és energia ráfordításával, a scornicești Kalus híres lett Romániában és külföldön is. Ez a tény a tánc második nagy feltámadását indította meg: minden iskolában, sőt még óvodákban is, létrejöttek a kiskalusár csapatok. Az öltözékük fényesebb és gazdagabb lett, a tánclépések igazi virtuóz mozdulatsorozattá alakultak át, de tulajdonképpen az egész az eredeti koreográfia meghamisítása volt.

1990 után a Kalus szokása újra éled. A fesztiválok színpadi változatai mellett, újra létrejöttek a hagyományos férficsapatok, amelyek járják a falvakat és ma már a városokat is.

Egy internetes blogon az alábbi feljegyzést találtam:

„Tegnap háromszor is találkoztam velük, Kalusárokkal, mivel pünkösdi van. Nem túl jó a kép amelyet csatoltok, mivel attól tartottam, hogy a kuka észre vesz és rám tör. Ha beteg vagy, jó beszélni velük a táncba és a fölük kapott zöld fokhagymát a szentkép mellé kell tenni.”

Mikor a városba jönnek, a kalusárok örömmel teli utazótáskákat hoznak magukkal. Miután a táskákat kibetáncolják, a köréjük gyűlt emberek vásárolnak az örömből. A háziasszonyok az ürmöt a mosógép mellé teszik, hogy feloldozást kapjanak a mosásra a pünkösdi hét alatt. A Kalus is, íme, biznisz lett!

Mielőtt a UNESCO tudomására jutott volna e román szokás híre, 1995-ben a Calusari motívum már megjelenik egy felkapott amerikai sorozat egyik epizódjában: az X-aktákban. Mulder és Scully ügynökök egy rejtélyes gyilkosság után kutatva rossz, földön kívüli erőkre bukkannak. Ezek a Calusari-k voltak, ráadásul az egyik románul is beszél!

A tánc jellegzetes zenéjéről csak annyit, hogy az első kottája a 17. században jelent meg, a Codex Caioni zene antológiában, melyet Kájoni János, erdélyi születésű, román családból származó ferences szerzetes gyűjtött össze.

BIBLIOGRÁFIA

- Constantin Stancu (szer.): *Călușul. Antologie de studii*, Pitești, 1997.
- Giurghescu, Anca: A Comparative Analysis between the "Calus" of the Danube Plain and "Caluserul" of Transylvania (Romania), in *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, T. 34, Fasc. 1/2 (1992), 31-44 old.
- Forrest, John: *The History of Morris Dancing, 1483-1750*. Cambridge: James Clarke & Co Ltd, 1999.
- Kligman, Gail: *Călușul. Transformări simbolice în ritualul românesc*, Univers. (Căluș. Symbolic Transformation in Romanian Ritual With a foreword by Mircea Eliade. The Romanian Cultural Foundation Publishing House, Bucharest, 1999).
- Mihăilescu, Vintilă: *Bate Tarantula să priceapă Călușul*, Dilema Veche (folyóirat), Bukarest, január, 2007.
- Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar néprajz*, VI. köt. In: <http://mek.oszk.hu/02100/02152/html/06/index.html>
- Stanfield; Norman: *Morris and Calusari Dancers Meet in Vancouver, Canada: "Cut From The Same Cloth?"* 6 June 1997, <http://www.vancouvemorismen.org/calusari.html>

*MIHAELA BUCIN***A Romanian dance and belief: CALUSUL**

The central topic of this work is a Romanian popular custom called „Călușul” and the theories formulated during the time regarding its origins and role. The „Călușul” (Horseman) is a male dance with a specific step, executed on specific music once a year. The presentation of the dance is related to a religious celebration, most often to Whitsuntide, but in some areas to New Year's Eve. The reason why I chose this topic is because the „Călușul” was registered on 24 November 2006 with the approval of the UNESCO on the list of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritages of Humanity.